

GENDROVĚ-NEUTRÁLNÍ JAZYK

v Evropském parlamentu

ÚVODNÍ SLOVO

V roce 2008 byl Evropský parlament jednou z prvních mezinárodních organizací, která zavedla mnohojazyčné příručky s pravidly pro používání genderově neutrálního jazyka. Jsem potěšen, že od té doby zavedlo podobná pravidla mnoho dalších institucí a organizací. U příležitosti 10. výročí jejich zavedení a z důvodu zachycení jazykového a kulturního vývoje požádala skupina na vysoké úrovni pro rovnost žen a mužů a rozmanitost útvary Parlamentu, aby aktualizovaly pravidla užívání genderově neutrálního jazyka, která poskytují praktické rady pro používání genderově vyváženého a inkluzivního jazyka ve všech úředních jazycích.

Jménem skupiny na vysoké úrovni vřele vítám toto aktualizované vydání příruček pro používání genderově neutrálního jazyka, které je výsledkem úzké spolupráce mezi příslušnými jazykovými a správními službami.

Evropský parlament je i nadále pevně odhodlán užívat genderově neutrální jazyk ve své písemné a ústní komunikaci. Tímto vyzývám všechny příslušné útvary, aby šířily povědomí o aktualizovaném vydání pravidel a důležitosti jejich používání v publikacích a sděleních Parlamentu.

Dimitrios Papadimoulis
místopředseda
předseda skupiny na vysoké úrovni pro rovnost žen a mužů a rozmanitost

CO JE GENDEROVÁ NEUTRALITA V JAZYCE?

Genderově neutrální jazyk je obecný termín, který označuje používání nesexistického, inkluzivního a genderově vyváženého vyjadřování. Cílem genderově neutrálního jazyka je vyhnout se používání takových slov, která by mohla být považována za předpojatá, diskriminující nebo ponižující, neboť by jejich použití mohlo vyvolávat dojem, že jedno pohlaví nebo sociální gender je normou. Používání genderově vyváženého a inkluzivního vyjadřování také pomáhá potlačovat genderové stereotypy, nabádá ke změně společenských postojů a přispívá k dosažení genderové rovnosti.

Používání genderově neutrálního neboli genderově inkluzivního jazyka je něčím více než pouhou záležitostí politické korektnosti. Jazyk ve značné míře odráží postoje, chování a způsob vnímání reality a ovlivňuje je.

Aby se dostalo rovného zacházení všem genderovým typům, byly od osmdesátých let minulého století vyvíjeny snahy navrhnout genderově neutrální / genderově vyvážené / nesexistické používání jazyka takovým způsobem, aby neměl žádný gender výsadní postavení a aby dále nepřežívaly předsudky vůči jakémukoli genderu.

Výsledkem těchto snah bylo v posledním desetiletí vypracování mnoha pokynů a jejich uplatňování na mezinárodní i vnitrostátní úrovni. Své pokyny pro nesexistické vyjadřování přijaly mezinárodní a evropské orgány a instituce (například Organizace spojených národů, Světová zdravotnická organizace, Mezinárodní organizace práce, Evropský parlament a Evropská komise), profesní sdružení, vysoké školy, velké zpravodajské agentury a vydavatelství, a to buď jako samostatné dokumenty, nebo jako specifická doporučení obsažená v jejich pravidlech pro úpravu dokumentů. V Evropské unii vedlo rovněž mnoho členských států diskusi o jazykových politikách a navrhlo takové pokyny na různých úrovních.

GENDEROVĚ NEUTRÁLNÍ JAZYK V EVROPSKÉM PARLAMENTU

1. OBECNÉ SOUVISLOSTI

Zásada rovnosti žen a mužů a zákazu diskriminace založené na pohlaví je pevně zakotvena ve Smlouvách a v Listině základních práv Evropské unie a Evropský parlament se k ní mnohokrát přihlásil. Měla by se tudíž odrážet ve způsobu vyjadřování používaném v Parlamentu.

Proto je cílem těchto pokynů zajistit, aby byl nesexistický a genderově inkluzivní jazyk v co největší míře používán i v dokumentech a ve sděleních Parlamentu ve všech úředních jazycích.

Účelem těchto pokynů není přimět autory v Evropském parlamentu k tomu, aby dodržovali závazný soubor pravidel, nýbrž podporovat administrativní útvary v tom, aby braly náležitě na zřetel genderovou citlivost v jazyce, kdykoli píšou texty, překládají nebo tlumočí.

Je ovšem nutno zdůraznit, že překladatelé musí vyhovět požadavku překládat texty do svého jazyka věrně a přesně. Jestliže autor textu záměrně používá genderově specifický jazyk, musí překlad tento záměr respektovat. O to důležitější je, aby si autoři textů v Parlamentu byli plně vědomi principů genderově neutrálního jazyka.

Pokud jde o tlumočení, jsou útvary Parlamentu plně odhodlány používat genderově neutrální jazyk a přijmout za své s tím spojené zásady zákazu diskriminace, uznávání a rovnosti. Proto jsou tyto pokyny snadno dostupné online a jsou součástí přípravy tlumočnicků na schůze a zasedání. Tlumočníci si sice jsou vědomi toho, jaké jsou standardy genderově neutrálního jazyka v jejich pracovních jazycích, jejich práci nicméně provázejí určité nároky, jako je značná rychlost přednášených projevů, nutnost respektovat autorskou originalitu a záměry řečníka a nezasahovat do nich svými úpravami a také specifická slova oproti písemnému projevu, které mohou občas ztěžovat snahu používat genderově neutrální jazyk při simultánním tlumočení, pro něž je příznačná potřeba velmi rychlé reakce a vysoké nasazení a vypětí.

2. SPECIFIKA PARLAMENTU

Tyto pokyny musí odrážet dva zvláštní rysy práce Parlamentu: zaprvé mnohojazyčné pracovní prostředí a zadruhé úlohu Parlamentu jakožto evropského normotvůrce.

(a) Mnohojazyčné prostředí

V mnohojazyčném prostředí Evropského parlamentu vyžadují principy genderové neutrality v jazyce a genderově inkluzivního jazyka uplatňování různých strategií v jednotlivých úředních jazycích podle mluvnické typologie daného jazyka.

Podle toho, jak je v tom kterém úředním jazyce Unie vyjadřován mluvnický rod, lze rozlišit tři typy jazyků a jim odpovídající strategie k dosažení genderové neutrality:

- **jazyky s přirozeným rodem** (například dánština, angličtina a švédština), v nichž jsou podstatná jména označující osoby většinou genderově neutrální a které mají pro každý rod zvláštní osobní zájmena. V těchto jazycích je obecným trendem co nejvíce omezit používání rodově příznakových výrazů. Nejčastěji používanou lingvistickou strategií u těchto jazyků je tedy neutralizace. Abychom se vyvarovali rodově příznakových označení, lze použít rodově neutrální výrazy, tedy slova rodově nepříznačová a označující osoby obecně, bez upřesnění, zda jde o ženy či muže („chairman“ se nahrazuje výrazy „chair“ nebo „chairperson“, „policeman“ nebo „policewoman“ spojením „police officer“, „spokesman“ výrazem „spokesperson“, „stewardess“ spojením „flight attendant“, „headmaster“ nebo „headmistress“ výrazy „director“ nebo „principal“ atd.). Tato snaha o dodržování zásady genderově neutrálního jazyka vedla k zániku starších ženských tvarů, v jehož důsledku se původní mužské tvary staly z hlediska pohlaví univerzálními (například „actor“ namísto „actress“). Také se používá genderově inkluzivní vyjadřování, příkladem může být nahrazování „he“ jako generického označení spojením „he or she“.

- **jazyky s mluvnickým rodem** (například němčina, románské jazyky a slovanské jazyky), v nichž má každé podstatné jméno mluvnický rod a rod osobních zájmen se zpravidla shoduje s podstatným jménem, na které odkazují. V těchto jazycích je z lexikálního hlediska takřka nemožné vytvořit obecně přijatelné genderově neutrální tvary stávajících slov, hledaly se proto alternativní přístupy a byla formulována doporučení pro administrativní a politické vyjadřování.

Tzv. feminizace (tedy používání ženských protějšků pro výrazy mužského rodu nebo současné uvádění obou výrazů) je přístupem, který se v těchto jazycích používá stále častěji, zejména v profesních či odborných kontextech, například u označení povolání, aby bylo zřejmé, že jsou určena i pro ženy. Vzhledem k tomu, že většina výrazů označujících povolání byla tradičně mluvnicky mužského rodu až na pár výjimek, zpravidla u označení tradičně ženských povolání jako „zdravotní sestra“ nebo „porodní asistentka“, byl pocit diskriminace v těchto případech obzvláště silný. Proto se začaly tvořit ženské ekvivalenty pro téměř všechny funkce mužského rodu („Kanzlerin“, „présidente“, „sénatrice“, „assessora“ atd.) a používají se stále častěji. V mnoha jazycích se také prosadilo nahrazování generického maskulina dvojími tvary pro konkrétní označované osoby („tutti i consiglieri e tutte le consigliere“).

Používání generického maskulina již tedy není všeobecným pravidlem, a to ani v legislativních aktech. Například v německém znění Lisabonské smlouvy se generický výraz „občané“ objevuje také v podobě „Unionsbürgerinnen und Unionsbürger“.

- **jazyky bez rodových příznaků** (například estonština, finština a maďarština), v nichž neexistuje mluvnický rod ani rodová zájmena. U těchto jazyků tedy obecně není třeba zvláštní strategie pro genderově inkluzivní vyjadřování, s výjimkou velmi specifických případů, o nichž se hovoří ve zvláštních pokynech pro tyto jazyky.

(b) Evropský parlament jakožto normotvůrce

Způsob, jakým se zásada genderové citlivosti v jazyce promítá do určitého textu, ve velké míře závisí na tom, o jaký druh textu se jedná a jaká stylová vrstva jazykových prostředků je v něm použita

Autor textu by měl dbát na to, aby zvolené řešení bylo vhodné pro daný druh textu a jeho budoucí použití, přičemž zajistí dostatečné zviditelnění všech genderových typů, kterým je text určen.

Například oslovení, které lze použít při projevu („Dámy a pánové“) nebo v situaci, kdy někoho přímo oslovujeme („Vážený pane / Vážená paní“ na začátku dopisu), nemusí nutně vyhovovat formálním omezením právních předpisů, které musí být jasné, jednoduché, přesné a soudržné, a proto není vhodné se v tomto případě uchýlovat k některým redakčním řešením směřujícím k zajištění genderové neutrality, jež by mohla vést k nejednoznačnosti textu, pokud jde o povinnosti v něm uvedené (například střídání mužského a ženského rodu při používání generického zájmena nebo výhradní používání tvarů ženského rodu v některých textech a tvarů mužského rodu v jiných textech).

S maximálním zřetelem k potřebě jasnosti bychom se měli u legislativních aktů pokud možno vyvarovat používání jazyka, který není genderově inkluzivní, zejména generického maskulina. Mnoho zákonodárných orgánů v členských státech již přijalo v tomto smyslu doporučení.

OTÁZKY SPOLEČNÉ VĚTŠINĚ JAZYKŮ

I když se konkrétní možnosti, jak se vyjadřovat nesexisticky, u jednotlivých jazyků liší, řada níže uvedených otázek je většině jazyků společná.

1. POUŽÍVÁNÍ GENERICKÉHO MASKULINA

Tradiční mluvnický úzus ve většině jazyků s mluvnickým rodem je takový, že tvary mužského rodu se při označování skupin tvořených osobami obou pohlaví používají jako „inkluzivní“ neboli „generické“ tvary, kdežto tvary rodu ženského rodu jsou „exkluzivní“, tj. označují pouze ženy. Toto generické nebo neutralizující používání maskulina je stále více považováno za diskriminaci žen.

Většina jazyků s mluvnickým rodem si vyvinula své vlastní strategie, jak se používání generického maskulina vyvarovat. Tyto strategie jsou popsány ve zvláštních pokynech na konci této publikace. Neměla by být volena řešení, která snižují přehlednost textu, jako jsou kombinované formy („pan/í“ nebo „ho/jí“).

Navíc je třeba odrazovat v mnoha jazycích od používání slova „muž/člověk“ v celé řadě idiomatických výrazů, které označují jak muže, tak ženy, jako například v anglických výrazech a spojeních manpower, layman, man-made, statesmen, committee of wise men. Při větším povědomí o tom, jakou potíží to působí, lze obvykle pro tyto výrazy nalézt genderově neutrální podobu.

Kombinací různých strategií (viz zvláštní pokyny) by mělo být možno ve většině případů uplatnit v textech Parlamentu zásadu genderové neutrality a vyváženosti.

2. NÁZVY POVOLÁNÍ A FUNKCÍ

Při označování funkcí se v textech Parlamentu v jazycích s přirozeným rodem a v jazycích bez rodových příznaků používají generické výrazy, v jazycích s mluvnickým rodem se pak může výjimečně používat tvar mužského rodu (jako například ve francouzském „chaque député ne peut soutenir qu'une candidature“).

Je-li pohlaví osoby relevantní pro danou záležitost nebo hovoří-li se o **konkrétních osobách**, měly by se používat genderově specifické výrazy, zejména v jazycích s mluvnickým rodem, (například „la haute représentante de l'Union pour les affaires étrangères et la politique de sécurité“). Obecně platí, že by mělo být respektováno přání dané osoby, jak chce být oslovena nebo označována (například ve francouzštině „Madame le Président“ nebo „Madame la Présidente“).

Oznámení o volných pracovních místech by měla být formulována genderově inkluzivním způsobem, aby motivovala k podání přihlášky jak uchazeče, tak uchazečky.

3. OSLOVOVÁNÍ

V některých jazycích (například ve francouzštině a v němčině) oslovení jako „Madame“, „Mademoiselle“, „Frau“ či „Fräulein“ původně specifikovala rodinný stav oslovované ženy. Tento úzus se postupem let změnil a tato oslovení již tento stav neoznačují. Administrativní praxe tuto tendenci reflektuje. Například oslovení „Mademoiselle“ postupně z administrativních formulářů ve francouzsky mluvících zemích mizí a na výběr zůstávají pouze výrazy „Madame“ a „Monsieur“. V textech Parlamentu se označení „Monsieur“, „Frau“, „Ms“ atd. nejčastěji prostě vypouštějí a uvádí se celé jméno dané osoby.

ZÁVĚRY

Parlament je neochvějným zastáncem rovnosti žen a mužů a zákazu diskriminace založené na pohlaví. Používání genderově citlivého jazyka je jedním ze způsobů, jak v praxi tento svůj postoj projevit. Množství jazyků a kultur zastoupených v Parlamentu znamená, že v tomto ohledu neexistuje jedno řešení pro všechny, nýbrž se musí hledat vhodná řešení pro každý jednotlivý jazyk s přihlédnutím k příslušným lingvistickým a kulturním parametrům. Praktická řešení pro češtinu naleznete ve druhé části těchto pokynů.

Při snaze dosáhnout genderově neutrálního vyjadřování je nutno také brát v úvahu úlohu Parlamentu jakožto evropského normotvůrce. V případě právních předpisů není totiž vždy dobře možné použít úplně všechna z jinak se nabízejících řešení s ohledem na skutečnost, že právní předpisy musí být jasné, jednoduché, přesné a soudržné.

Nepředpojatý jazyk má větší naději, že jej uživatelé přijmou, pokud bude přirozený a nerušivý. Skutečně neutrální a inkluzivní alternativy by proto měly být hledány s respektem k mnohojazyčné povaze pracovního prostředí v Parlamentu a se zřetelem ke specifickým pravidlům pro tvorbu právních předpisů. Cílem těchto pokynů je být v tomto ohledu zdrojem inspirace pro administrativní útvary Parlamentu.

ZVLÁŠTNÍ POKYNY PRO ČESKÝ JAZYK

V českém jazyce se gramaticky považuje mužský rod za zástupný (tzv. generické maskulinum), a proto může označovat ženy, aniž by docházelo k nedorozuměním (například výraz „právník“ zahrnuje „právníka“ i „právníčku“). Nicméně v jazyce jakožto prostředku komunikace se takové vyjadřování může jevit jako genderově nevyvážené.

Níže uvedenými doporučeními nelze dosáhnout úplného odstranění generického maskulina z českého jazyka, avšak lze jimi, pokud je to možné a žádoucí, jeho užívání omezit ve prospěch genderově vyváženého vyjadřování:

1. OZNAČOVÁNÍ OSOB A SKUPIN

a) Uvádíme **tvary obojího rodu** tam, kde mají označovat ženy i muže, přičemž nevhodnější je mezi nimi **používat spojku „a“ či „nebo“** dle kontextu a případně, zejména při oslovení, ke každému z nich připojit přídavné jméno v odpovídajícím mluvnickém tvaru, je-li to vhodné. Například: „*Vážené kolegyně a vážení kolegové*“, „*Vážené poslankyně a vážení poslanci*“, ale „*vystoupení zahraničních odbornic a odborníků*“.

Zdvojené tvary se však nemusejí v delším textu příliš často opakovat, jelikož účinek textu může být zvýšen právě jejich vzácnějším výskytem.

Tuto praxi můžeme střídat s dalšími variantami uvedenými níže.

Naopak formy s lomítky: „*žadatel/ka*“, „*občan/ka*“ by se měly používat jen ve výjimečných případech, a to pouze v textech, které to vyžadují, například ve formulářích, dotaznících, smlouvách, statistikách apod. V případech, kdy by mohlo dojít při výstupu, tzn. v útvaru či oddělení, kterému je písemnost určena, k nežádoucí záměně pohlaví adresáta, se používání forem s lomítky zásadně vyhýbáme.;

b) Je vhodné používat při označování smíšených párů a skupin **slovesná adjektiva a rodově neutrální názvy osob**, například „*referující*“, „*vedoucí*“, „*mluvčí*“, „*předsedající*“;

c) Asymetrie při označování smíšených párů a skupin napravuje též **tzv. neutralizace** spočívající v používání názvů abstrahujících od biologického rodu: „*osoba*“, „*pracovní síla*“, zastřešujících označení bez určení mužského či ženského rodu: „*představenstvo*“, „*předsednictvo*“, „*obyvatelstvo*“, či nepříznakových opisů: „*osoba účastníci se...*“;

d) Jsou-li ve skupině výlučně ženy, označujeme je v ženském rodě („*poslankyně se zúčastnily...*“). V případě názvu akce či instituce v ženském rodě se uplatňují rovněž principy větne shody: „*Česká republika je podporovatelkou...*“, „*Tato instituce je poskytovatelkou...*“.

2. NÁZVY POVOLÁNÍ A FUNKCÍ

Důkladně dodržujeme **adresnost**. Tam, kde se jedná o ženu, používáme označení daného povolání či funkce v ženském rodě: „*děkuji hlavní koordinátorce projektu*“, „*nejvyšší představitelka vyzvala...*“, „*veřejná ochránkyně práv prohlásila...*“, „*dávám slovo místopředsedkyni Parlamentu...*“, „*obracím se na soudkyni...*“, pokud v češtině existuje odpovídající podoba pro přechýlení v ženském rodě, jejíž frekvence používání je relativně vysoká, nebo jde-li o (novo)tvar, který je argumentačně přijatelný. Jedná se o tvary končící převážně na přechylovací přípony -ka, -(k)yně, -ice.

Je však třeba náležitě rozlišovat případy týkající se konkrétní osoby (ženy), kdy používáme výše uvedené přechýlení v ženském rodě, od případů obecného označení dané funkce, například v právních předpisech, které je nadčasové a nutně neodráží pouze danou konkrétní situaci, kdy naopak používáme generické maskulinum.

Příklad textu, kde hovoříme o ženě vykovávající danou funkci: „*Vysoká představitelka vyzvala dne ...*“, „*Veřejná ochránkyně práv dosáhla v prvním pololetí roku 2015 dobrých výsledků...*“ a příklad textu, kde hovoříme o funkci obecně: „*Vysoký představitel je zmocněn...*“, „*Veřejný ochránce práv má právo požadovat...*“, „*mandát poslance může být potvrzen...*“, „*nominace na předsedu se podávají...*“

3. OSLOVENÍ A UVÁDĚNÍ JMEN A PŘÍJMENÍ

V případě oslovení muže používáme vždy výraz „*pan X*“. V případě oslovení ženy nepoužíváme výraz „*slečna X*“, pokud na něm oslovaná žena výslovně netrvá, nýbrž „*paní X*“. Pokud si daná osoba nepřeje být označena jako pan či paní, oslovujeme ji pouze uvedením jejího jména a příjmení.

Pokud jde o uvádění osob v textu, místo výrazů „*pan Koukal*“, „*paní Koukalová*“ či **zkráceného znění jména** („*P. Koukal*“, „*V. Koukalová*“) dáváme přednost **uvádění celého jména a příjmení** („*Pavel Koukal*“, „*Valérie Koukalová*“), jelikož to přispívá ke zviditelnění pohlaví dané osoby v toku textu, ústním projevu i v bibliografii. Tvar jména a příjmení se pak mění podle jeho gramatické funkce (skloňování). Forma jména a příjmení by měla odpovídat zvyklostem pro jejich citaci v zemi původu dané osoby (zejména pokud celé jméno tvoří několik jmen a příjmení). Při jeho citaci je vždy třeba vzít v potaz přání dané osoby.

Je třeba zdůraznit, že česká mluvnice nedovoluje odstranit rodovou nevyváženost beze zbytku, ale pouze ji zmírnit. Například koncovky sloves ve větě: „*referující mluvili*“, „*poslanci a poslankyně se sešli*“ se podle gramatických pravidel řídí předností mužského rodu. Nicméně genderově neutrální vyjadřování v té míře, v jaké je možné a žádoucí, velmi zásadně ovlivňuje společenské uznání daných osob.

4. SPECIFIKA ČESKÉHO JAZYKA

Vzhledem ke specifikům českého jazyka v něm nevznikají takové problémy, jako je tomu například v souvislosti s používáním slova „člověk“ (v množném čísle „lidé“) v anglickém jazyce („man“: *mankind, man-made*) či ve francouzském jazyce („homme“: *droits de l'homme*), a to i přesto, že se jedná o slovo mužského rodu.

Problémy však mohou nastat při překladu anglického slova „man“, případně francouzského slova „homme“, do češtiny, pokud z kontextu není zřejmé, zda bylo dané slovo použito autorem ve smyslu „muž“ nebo „člověk“.

DOVĚTEK KE ZVLÁŠTNÍM POKYNŮM PRO ČESKÝ JAZYK

Vnitrostátní pokyny ohledně genderově neutrálního jazyka

Oficiální metodika Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) ke genderově neutrálnímu jazyku neexistuje. Nicméně veškeré dokumenty připravované v rámci MPSV či dokumenty určené pro jednání vlády jsou psány genderově neutrálním jazykem: buď se používají obourodé názvy, nebo se uvádí tvary obojího rodu. Rovněž pro všechny funkce a povolání byly na úrovni MPSV stanoveny genderově specifické formy.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) nechalo v roce 2010 vypracovat metodickou příručku s názvem „Kultura genderově vyváženého vyjadřování“, jejímiž autorkami jsou Jana Valdřová, Blanka Knotková-Čapková a Pavla Paclíková, nicméně tento text vyvolal negativní reakce bohemistů a byl následně stažen z internetových stránek MŠMT. V současné době nemá uvedená příručka závazný charakter a může sloužit pouze jako zdroj inspirace pro genderově vyvážené vyjadřování.

Použité zdroje

Gender, rovné příležitosti, výzkum, ročník 6, číslo 2/2005;

Článek Jany Valdřové „K české genderové lingvistice“, Naše řeč, ročník 80, číslo 2/1997;

Metodická příručka MŠMT „Kultura genderově vyváženého vyjadřování“ (Jana Valdřová, Blanka Knotková-Čapková a Pavla Paclíková, 2010).

